

Συνεχές ωράριο

ΠΑΝΕ ακριβώς τριάντα χρόνια που γνωριστήκαμε με τον Τίτο Πατρίκιου. Τριάντα χρόνια φιλίας, που άντεξε στις απειλές, όχι μόνο της φθοράς, της απόστασης και της ασυνεννοησίας, αλλά και της βουβής και ύπουλης πλήξης. Δεν αναρρωτιέται κανείς συνήθως γιατί αντέχουν οι φιλίες, ακόμα και στις μέρες μας. Διαβάζοντας, όμως, το *Συνεχές Ωράριο* – που έχω σήμερα τη χαρά, την τιμή, αλλά και την αγωνία να παρουσιάσω, εγώ, ένας αναρμόδιος φίλος– άρχισα να βρίσκω απαντήσεις μέσα από το ίδιο το κείμενο. Απαντήσεις σ' ένα ερώτημα που δεν έθεσα ποτέ συνειδητά και που με πηγαίνουν χρόνια πίσω, αλλά και χρόνια, ελπίζω, μπροστά. Απαντήσεις που συνδέονται με την αντιφατικότητα της δικής μου σχέσης με τον κόσμο, με τους άλλους, με το χρόνο και την πολιτική. Αναδύονται στο φως υπόγειες και αφανείς διαδικασίες και οι φιλίες φορτίζονται συμβολικά μέσα από εκείνα που ούτε μνημονεύουμε, ούτε καν ίσως θυμόμαστε.

Έτσι, θυμήθηκα κάτι που είχα εντελώς ξεχάσει. Ο Τίτος ήταν ο άνθρωπος που, μετά από πολλά χρόνια άτυπης στράτευσης, με «οργάνωσε» στο χώρο της αριστέρας. Ταυτόχρονα, όμως, ήταν εκείνος που μου επισήμανε τις πολιτικές και ηθικές αντιφάσεις και τις ανακολουθίες του χώρου, με ευαισθητοποίησε στην ανάγκη αντίστασης σε κάθε ορθοδοξία και σε κάθε αίρεση, με εμπόδισε από το να ολοκληρώσω τη μετάθεση των μετεφηβικών μου αγωνιών στο συλλογικό όνειρο και

στην εξ αποκαλύψεως αλήθεια. Χωρίς ποτέ να μου εξηγήσει γιατί, με «απέτρεπε» από εκείνο για το οποίο με είχε ήδη πείσει.

Έτσι, πριν απ' όλα, αυτό που ένιωσα στο *Συνεχές Ωράριο* ήταν η εγγενής αλλά και τόσο επεξεργασμένη κοσμοθεωρητική αμφιθυμία που αναδύεται, περισσότερο ακόμα και από ό,τι συμβαίνει στα ποιητικά του έργα. Ίσως επειδή το πεζό προσφέρεται καλύτερα γι' αυτό που μπορεί να γίνει ρητό, ίσως επειδή το θέλησε ρητά ο συγγραφέας ή ίσως, ακόμα, επειδή η ωριμότητα του επέτρεψε να διαδηλώσει ρητά την ασυγκράτητα νεανική του ενασχόληση με τις αντιφάσεις. Το κείμενο του Πατρίκιου τεκμηριώνει ότι τις αντιφάσεις αυτές, που δεν μπορεί, αλλά και δεν χρειάζεται, ίσως, να επιλύσει, μπορεί πάντως κανείς να τις παρατηρήσει, να τις αποδεχθεί και να τις απολαύσει. Η επιμονή στην άτεγκτη αυτογνωσία μπορεί να συνυπάρχει με το «φόβο» –όπως μας λέει– «να εκτεθεί δημόσια»: το άγχος του χρόνου, της ηλικίας και του θανάτου είναι συμβιβασίμο με την αποστασιοποίηση και την ειρωνεία, η σχέση με τους άλλους και με τον κόσμο μπορεί να είναι ταυτόχρονα παθιασμένη, στρατευμένη, σαρκαστική και αδιάφορη. Ο συγγραφέας «που» –όπως μας λέει– «αυτοβιογρα-

φείται και καταβάλλει προσπάθεια να μην το δείξει» μας κλείνει το μάτι. Εκμυστηρεύεται μη εκμυστηρευόμενος, μας μιλάει για να μας αποκρύψει, μας κρύβεται για να μας μιλήσει.

Να μου επιτραπεί να υπογραμμίσω τρία μόνο από τα μεγάλα «θέματα» που αναδύονται μέσα από τις σελίδες του βιβλίου, προφανώς εκείνα που με αγγίζουν προσωπικά και που επανέρχονται συνεχώς μέσα στη δική μου τη ζωή. Πρώτα πρώτα η φυγή, το ταξίδι, η περιπλάνηση, η αίσθηση εκείνου που βρίσκεται έξω από το χρόνο, παρατηρώντας ως «τυχαία γεγονότα» αυτά που εντάσσονται στον καθημερινό χώρο και χρόνο άλλων. Δεν είναι τυχαίο ότι το πρώτο κείμενο ονομάζεται «τα τρένα». Τα οχήματα της περιπλάνησης μιας άλλης εποχής, ο τόπος των τυχαίων συναντήσεων περιγράφονται με την ίδια βιωματική ενάργεια, με την οποία αποδίδεται φόρος τιμής στους μεγάλους φετιχιστές της αναχώρησης, στον Ιούλιο Βερν, τον Ντάνιελ Ντεφόου, τον Ρόμπερτ Λιούις Στήβενσον, τον Τζόζεφ Κόνραντ και, ακόμα, τον Δον Κιχώτη, με τον οποίο και τελειώνει το βιβλίο. Αναχωρήσεις της νιότης που προδιαγράφουν και φωτίζουν τις κατοπινές. Η ευγνωμοσύνη προς εκείνους που, ως συγγραφείς –όπως μας λέει ο Πατρίκιος– «φιλοδόξησαν να αλλάξουν την τάξη του χρόνου», και που άλλαξαν ή πάντως προσδιόρισαν τη δική του «τάξη του χρόνου» ή τον τρόπο με τον οποίο, βίωμα, όραμα, νοσταλγία και φαντασίωση συμπλέκονται σε ένα αξεδιάλυτο σύνολο. Η «κληρονομιά», το μεγαλύτερο σε έκταση κείμενο του βιβλίου, είναι ταυτόχρονα ένα αφήγημα a la maniere de Jules Verne, μια ειρωνική αποστασιοποίηση από τη φαντασιωσική περιπέτεια και ένα «δευτεροβάθμιο» –θα 'λεγε κανείς– παχνίδι με τα ταξίδια του ίδιου του ποιητή στο παρελθόν.

Πράγμα που με οδηγεί στο δεύτερο «θέμα», το χρόνο, που βρίσκεται στο επίκεντρο της σκέψης του και της αγωνίας του. Το χρόνο και τις αλλοιώσεις που επιφέρει επάνω του, μέσα από τη ματιά τη δική του στον καθρέφτη –αντικείμενο, όπως και στον τυφλό Μπόρχες, θαυμα-

σμου αλλά και αποστροφής— μέσα από τη ματιά του άλλου, μέσα από την παραμορφωμένη ματιά του άλλου, όπως τη διαβάζει ο ίδιος, αλλά και μέσα από τη σατιρική αντιπαράθεση του δικού του χρόνου με τους άλλους και το χρόνο των άλλων. Το κείμενο που τιτλοφορείται «οι πρεσβύτεροι» είναι χαρακτηριστικό.

«Αυτούς που έχουν ύφος επίσημο, παχύ, υπεύθυνο, ο Β. τους έπαιρνε πάντα για πρεσβυτέρους του και, όπως είχε μάθει από παιδί, τους έδειχνε κάποιο σεβασμό. Έκανε πια όλο και περισσότερες γκάφες, γιατί όλο και περισσότεροι τέτοιοι άνθρωποι αποκαλύπτονταν νεότεροί του». Ο κύριος Κούνερ που κοροϊδεύει τον εαυτό του. Αλλά όχι και τελείως.

Και πάλι, εκείνο που με συγκινεί είναι η ταλάντευση. Ανάμεσα σε αυτό που είμαστε και σε αυτό που νομίζουμε ότι θα μπορούσαμε να είμαστε, ανάμεσα στην αφήγηση του χρόνου και τη συγκατοίκηση μαζί του, ανάμεσα στην απόλαυση της μνήμης και στη φαντασιστική έλλειψη όλων εκείνων που δεν θυμόμαστε, διότι δεν έγιναν ή, και αν έγιναν, ξεχάστηκαν. Στο «μυθιστόρημα που δεν γράφτηκε» όπου μιλάει για τη μυθιστορηματική ζωή τριών φίλων του, του Χρίστου Θεοδωρόπουλου, του Αστέρη Στάγκου και του Δημήτρη Δεσποτίδη—οι δυο τελευταίοι ήταν και δικοί μου φίλοι—ο Πατρίκιος σαν να προδίδεται, άγνωστο αν άθελά του. Μ' αυτόν δεν είσαι ποτέ βέβαιος. «Δεν έγραψαν μυθιστόρημα», λέει, «όχι γιατί δεν είχαν την ικανότητα, αλλά γιατί τότε θα έπρεπε να πάψουν να ζουν». Δεν ήταν όμως λιγότερο μυθιστορηματική η ζωή του ίδιου του Τίτου. Αυτός, όμως, έγραψε. Και γράφει πάντα. Αφήνοντάς μας, όμως, να σκεφτούμε, παραπλανητικά ίσως, πως πάντα νόμιζε πως η γραφή του ήταν σε βάρος της ζωής του ή η ζωή του σε βάρος της γραφής του. Και να υποψιαστούμε πως η αχαλιναγώγητη εσωτερική ένταση, που τον κάνει να ζει και να γράφει, θα πρέπει να πλαισιώνεται από απειράριθμα βιβλία που δεν έγραψε και ζωές που δεν έζησε ή, τουλάχιστον, που δεν θυμάται πια.

Στο «κυνήγημα του χρόνου», βρίσκεται σε μια αίθουσα αναμονής που πρόκει-

ται να κλείσει. Και αισθάνεται την ανάγκη να ολοκληρώσει την ανάγνωση ενός βιβλίου που βρέθηκε τυχαία μπροστά του και που ακούει στον τίτλο «Ένας λαβύρινθος στον οποίο βρισκόμαστε χαμένοι. Σκέψεις για το Χρόνο και για το Σύμπαν». Όσο πλησιάζει η ώρα, ο χρόνος της δικής μας ανάγνωσης, ο χρόνος της ανάγνωσης του αναγνώστη Τίτου, οι αναμνήσεις του και τα σχέδιά του και το θεωρητικό πρόβλημα του χρόνου εμπλέκονται σε μιαν αδυσώπητη δυναμική, η οποία όμως αποδραματικοποιείται πριν καν γίνει αντιληπτή. Το αφήγημα θα θύμιζε Μπόρχες, αν οι «μυθιστορηματικές» συμπτώσεις, που θα μπορούσαν να έχουν επισυμβεί, δεν διαψεύδονταν από την πεζή πραγματικότητα. Η προαναγγελλόμενη ένταση ήταν ψεύτικη ή ίσως και αδύνατη. Και πάλι ο Τίτος, στη γραφή του όπως και στη ζωή του, μας κλείνει το μάτι κρυφά. Και όποιος το δει.

Ο Πατρίκιος «λύνει», έτσι, το πρόβλημα της πολιτιστικής του ταυτότητας με το μόνο ριζικό και λυσιτελή τρόπο: με το να αρνηθεί ότι τέτοιο πρόβλημα είναι δυνατό να υπάρξει για οποιονδήποτε είναι και παραμένει ανοικτός στις συνομιλίες με το άγνωστο που θέλει να οικειοποιηθεί. Τελικά η κουλτούρα είναι συνάρτηση ελευθέρης βούλησης. Το ζήτημα της νέας ευρωπαϊκής μας ταυτότητας είναι άλυτο μόνο για εκείνους που αρνούνται να ανοίξουν τα μάτια τους και τα αυτιά τους, για όλους εκείνους τους ομφαλοσκόπους, που αρκούνται και περιχαράκωνονται στο μικρό τους κόσμο, για όλους εκείνους που βαυκαλίζονται ότι φυλάνε τις εκπορθημένες Θερμοπύλες. Ο Τίτος Πατρίκιος ακολουθεί τη συνταγή του Pico della Mirandola. Δεν είναι ούτε ουράνιος ούτε γήινος, ούτε θνητός ούτε αθάνατος. Έτσι, μπορεί να αναδειχθεί σε εκπαιδευτή και κύριο του εαυτού του, στον οποίο θα μπορέσει να προσδώσει τη μορφή που ο ίδιος επιθυμεί. Γι' αυτό και μπορεί να εξακολουθεί να ψάχνει την ιδανική πολιτεία, ξέροντας καλά, αλλά στο βάθος και

ελπίζοντας, πως δεν θα τη βρει ποτέ. «Η ιδανική πολιτεία», μας λέει, «πάντα βρίσκεται στα σχέδια, είτε αναδυμένη από το χτες, είτε εξαγγελμένη για το αύριο. Ευτυχώς δεν την είδα ποτέ να υπάρχει στο εδώ και στο τώρα. Μόνο κάποιες φορές τη συνάντησα φαντασιακά, στο αλλού και στο άλλοτε, σε ξένες χώρες και σε αλλοιώτικους καιρούς». Και προφανώς τη θαύμασε, την έψαυσε, την απήλαυσε και ύστερα, χαμογελώντας, την άφησε να του ξεφύγει. Επιτρέποντας σε εμάς, τώρα, να απολαύσουμε τα απόνερά της.

Τέλος, θα αναφερθώ λίγο στην «κουλτούρα», στα σωρευμένα εσωτερικά βιώματα που τον κινητοποιούν και τον συνοδεύουν. Γεννήθηκε, όπως λέει, «ανάμεσα σε νησιά και πέρασε χρόνια ταξιδεύοντας με τρένα». Και αν τα νησιά του σημάδεψαν, τα τρένα ήταν εκείνα που του άνοιξαν τον κόσμο των εναλλακτικών σημασιών και του επέτρεψαν να παρατηρεί, να οικειοποιείται και να απολαμβάνει τους ανοίκειους συσχετισμούς και τις απρόσμενες συναντήσεις. Οι αποσκευές του εμπλουτίζονται συνεχώς με ό,τι βλέπει, ακούει και σκέφτεται. Έτσι, άκοπα λύνεται το ψευδοπρόβλημα της πολιτιστικής του ταυτότητας. Τυχαίνει να γεννήθηκε Έλληνας, να γράφει ελληνικά, να αγαπά τα νησιά, τη θάλασσα, τους ήχους και τα χρώματα της πατρίδας του. Αλλά διεκδικεί το δικαίωμα να συνομιλεί με τον Piero della Francesca, τον Haydn, τον Juan Gris ή τον Man Ray με την ίδια φυσική ευκολία με την οποία συναγελάζεται με τον Ηρακλή και το Νέσσο, να εκστασιάζεται στο Βοταρζο και στο Άμστερνταμ, όπως ακριβώς στη Σίφνο και στην Κίμωλο, να γράφει και να ξαναγράφει με την ίδια χαρούμενη οικειότητα τον Italo Calvino και τον Εμμανουήλ Ροΐδη. Το ατμόπλοιο—και πάλι, φυσικά, το μεταφορικό μέσο, το όχημα, η φυγή— «Νίκος Καζαντζάκης, Ηράκλειο» συναντά το πλοίο «Συνθέτης Ραχμάνινοφ, Οδησός». Τυχαίες αλλά ίσως και αναγκαίες συναντήσεις ενός ανθρώπου που επέλεξε να κυνηγά και να απολαμβάνει το τυχαίο.

Κων/νος Τσουκαλάς

Τεχνολογικά και ιερά πρότυπα στην Ελλάδα

Τα μέτρα και σταθμά

ΤΑ ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΑ έπαιξαν και παίζουν πολύ μεγάλο ρόλο στη σταθερότητα του σημερινού τεχνολογικού κόσμου.

Τα ίδια έχουν σταθεροποιηθεί και έχουν αναρμονιστεί, εάν όχι σε όλη την υφήλιο, τουλάχιστον σε όλες τις τεχνολογικές κοινωνίες. Σκεφτείτε εάν ένας σας πούλαγε το ψωμί, το λάδι ή τη βενζίνη με το χιλιόγραμμα, άλλος με λίμπρα και ένας τρίτος με την σκά, χωρίς να είναι σταθερές οι ισοτιμίες. Σκεφτείτε τι θα γινόταν εάν δεν μπορούσατε να συγκρίνετε το μάκρος ή το βάρος κανενός προϊόντος, εάν η λάμπα που πουλάει κάποιος είναι τόσων Watt, ενώ μια άλλη τόσων κηρίων. Θα περνούσαμε τον χρόνο μας κάνοντας μεταφράσεις! Στη Βαβέλ που έχει γίνει ο κόσμος μας, θα προσετίθετο και αυτό!¹

Οι αναφορές που σχετίζονται με μετρήσεις διαφόρων προϊόντων και μεγεθών είναι από τις πιο παλιές. Στην αρχαιότητα, όταν μία πόλη καταλάμβανε μία άλλη, μία από τις σημαντικότερες ενέργειες ήταν να αντικαταστήσει το τοπικό νόμισμα με το δικό της. Στην Ευρώπη, ήταν προνόμιο του κάθε φεουδάρχη να ορίσει τις πιο βασικές μονάδες του μήκους και του βάρους. Πριν από τη Βιομηχανική Επανάσταση, η κάθε περιοχή διέθετε τα δικά της μέτρα και σταθμά. Αυτή η κατάσταση επικρατούσε φυσικά και στην νεότερη Ελλάδα. Δεν είναι μόνο ότι από περιοχή σε περιοχή χρησιμοποιούσαν μία διαφορετική μονάδα βάρους (π.χ. το βάρος του λαδιού ή το βάρος του τυριού μετριόταν με διαφορετικές μονάδες), αλλά ακόμη και στην ίδια περιοχή, άλλη μονάδα μήκους χρησιμοποιούσε ο ράπτης και άλλη ο αρχιτέκτονας και πάει λέγοντας².

Η υιοθέτηση του Δεκαδικού Γαλλικού Μετρικού Συστήματος από τις περισσότερες χώρες του κόσμου είναι μία διαδικασία που διήρκεσε περισσότερο από έναν αιώνα και συμβάδιζε με την εξάπλωση του σημερινού βιομηχανικού κόσμου³. Σήμερα, οι βασικές μονάδες του μετρικού συστήματος (το μέτρο, το χιλιόγραμμα, το δευτερόλεπτο, το αμπέρ, κ.λπ.) αποτελούν θεμελιακές αναφορές του κόσμου

μας. Για κάθε μονάδα, το εθνικό πρότυπο πρέπει να είναι ακριβώς το ίδιο με το διεθνές πρότυπο που φυλάσσεται στο Pavillon de Breteuil, στο Διεθνή Οργανισμό Μετρολογίας. Και σε κάθε χώρα το πρότυπο που διαθέτει μία βιομηχανία ή ένα εργαστήριο πρέπει να είναι ακριβώς το ίδιο με το Εθνικό Πρότυπο και πάει λέγοντας. Έτσι διαμορφώνεται το διεθνές μετρολογικό δίκτυο. Για να μπορέσει να λειτουργήσει σωστά σε βιομηχανικές συνεργασίες και ανταλλαγές αυτό το θεμελιακό για τον κόσμο μας σύστημα αναφοράς, πρέπει να λειτουργήσει σε παγκόσμια και εθνική κλίμακα ένα τεράστιο δίκτυο που να κάνει συνεχώς συγκρίσεις, ώστε τα διάφορα πρότυπα να παραμένουν απολύτως τα ίδια. Όταν δεν συμβαίνει κάτι τέτοιο, έχουμε σοβαρότατες διενέξεις με τεράστιες οικονομικές επιπτώσεις. Αλλά μπορούμε να πούμε, σε γενικές γραμμές, ότι αυτό το διεθνές σύστημα μετρολογικής αναφοράς έχει καθιερωθεί και λειτουργεί.

Η τυποποίηση

Δεν συμβαίνει το ίδιο με ένα άλλο γιγαντιαίο σύστημα αναφοράς: το δίκτυο των βιομηχανικών προτύπων. Το πρόβλημα είναι ότι κάθε χώρα εκδίδει τα δικά της εθνικά πρότυπα και αυτά διαφέρουν. Γιατί, όπως συνέβαινε παλιά με τα μέτρα και σταθμά, κάθε χώρα θεωρεί ότι, μέχρι ένα ορισμένο σημείο, το να εκδίδει τα δικά της πρότυπα είναι θέμα οικονομικής και πολιτικής κυριαρχίας. Στο βιομηχανικό τομέα, κάθε χώρα θέλει να διαθέτει το δικό της μέτρο και έτσι τα εθνικά πρότυπα παίζουν συχνά και το ρόλο φραγμού στη διακίνηση ξένων προϊόντων. Για τον λόγο αυτό, η Ευρωπαϊκή Ένωση κάνει πολύ μεγάλες προσπάθειες να καθιερωθεί ένα ευρωπαϊκό σύστημα αναφοράς. Αυτή η προσπάθεια έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις μέσα στην προσπάθεια εναρμόνισης σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Τα «δίκτυα του Ίδιου»

Αυτά τα δύο μεγάλα δίκτυα –τα οποία αποκαλώ τα «δίκτυα του Ίδιου»⁴, γιατί εξασφαλίζουν τη συμμόρφωση διαφόρων μετρήσεων ή προϊόντων σ' ένα πρότυπο– διαδραματίζουν ένα μοναδικό και ουσιαστικό ρόλο στη διαφύλαξη της ομαλότητας και της τάξης στις τεχνολογικές και βιομηχανικές συνεργασίες και ανταλλαγές. (Πώς θα ήταν δυνατή η κατασκευή του ευρωπαϊκού πυραύλου ARIANE, εάν οι διάφοροι κατασκευαστές δεν είχαν τα ίδια απολύτως πρότυπα για διαστάσεις και υλικά:)⁵. Μπορούμε να πούμε, χωρίς υπερβολή, ότι αυτά τα πρότυπα παίζουν, στις τεχνολογικές κοινωνίες, τον ίδιο ρόλο που έπαιξαν τα ιερά είδωλα στη θεμελίωση αρχαιότερων κοινωνιών. Εάν πάθαιναν μία αλλοίωση ή, χειρότερα, γκρεμιζόντουσαν αυτά τα ιερά είδωλα, τότε διαλυόταν και η κοινότητα, γιατί αυτά αποτελούσαν το τιμνέντο, το σύνδεσμο που την κρατούσε σε συνοχή.

Πώς εντάσσεται η Ελλάδα σ' αυτά τα δίκτυα του «Ίδιου» που διαπερνούν τις «τεχνολογικές» κοινωνίες και εξασφαλίζουν πρακτικά την οικουμενικότητα της επιστήμης και της τεχνολογίας; Εκτός από ορισμένα εργαστήρια και ορισμένα μεγέθη που έχουν προωθηθεί, λόγω της ένταξης της αεροπορίας μας στο ΝΑΤΟ, δεν έχουμε καν αξιόπιστα εθνικά πρότυπα του μέτρου ή του χιλιόγραμμου. Το υπουργείο Βιομηχανίας παλεύει –μέχρι τώρα χωρίς αποτέλεσμα– για να ιδρύσει έναν Εθνικό Μετρολογικό Οργανισμό. Ο δε ΕΛΟΤ (Ελληνικός Οργανισμός Τυποποίησης) διαθέτει μεν ένα αξιόλογο κτίριο, η δραστηριότητά του, όμως, δημιουργεί αμφιβολίες για το πόσο η κοινωνία μας επιθυμεί πραγματικά να διασυνδεθεί με αυτά τα δίκτυα του Ίδιου, παρά τις διακηρύξεις της πολιτείας και των βιομηχάνων.

Νέα και παραδοσιακά πρωτόκολλα

Τα τελευταία χρόνια έχει επικρατήσει στις βιομηχανικές χώρες ένας νέος τρόπος διαφύλαξης των προτύπων που καθι-

στά τα πράγματα μάλλον πιο δύσκολα για κοινωνίες σαν την ελληνική. Σήμερα, τα περισσότερα βασικά πρότυπα (του μέτρου, του δευτερόλεπτου, του αμπερ, κ.λπ.) δεν αποτελούνται από ένα φυσικό αντικείμενο που φυλάσσεται με εξαιρετικά μεγάλη προσοχή. Αποτελούνται από συγκεκριμένα πειράματα που αναπαράγονται σε εργαστήρια μεγάλης ακρίβειας. Έτσι, π.χ. το επίσημο πρότυπο του μέτρου δεν είναι πια η ράβδος μετάλλου που φυλάσσεται στο Pavillon de Breteuil κοντά στο Παρίσι, αλλά ένα εξαιρετικά ακριβές πείραμα με λέιζερ, που βασίζεται στην απόσταση που διανύει το φως σε κλάσμα του δευτερολέπτου. Αν και θεωρητικά, οποιοσδήποτε μπορεί να αναπαραγάγει αυτό το πείραμα, στην ουσία πρέπει να διαθέτει ένα πολύ προχωρημένο εργαστήριο, που λίγες χώρες είναι σε θέση να έχουν. Το να στηθούν και να λειτουργούν τέτοια εργαστήρια, ανεπηρέαστα από οποιαδήποτε φυσική είτε κοινωνική διαταραχή, αποτελεί επίτευγμα που μόνο χώρες με ανεπτυγμένη μετρολογία είναι σε θέση να πετύχουν. Η ακρίβεια είναι ακριβή. Αυτή η τάση να αντικαθίστανται φυσικά πρότυπα, φυσικά αντικείμενα, με μια διαδικασία που περιγράφεται από ένα πολύ λεπτομερές πρωτόκολλο, δεν περιορίζεται στην επιστήμη. Έχει εισχωρήσει και στη βιομηχανία⁶. Η σταθερότητα και η ταυτότητα της ποιότητας των προϊόντων δεν ελέγχονται πια με δειγματοληψία των προϊόντων, αλλά ελέγχεται η διαδικασία παραγωγής των προϊόντων που πρέπει να είναι πάντα η ίδια και να τηρεί ένα συγκεκριμένο πρωτόκολλο με μεγάλη αυστηρότητα.

Όπως είπαμε και παραπάνω, αυτή η τάση να προφυλάσσονται με μεγάλη προσοχή από την επιρροή του χρόνου ορισμένες διαδικασίες αποτελεί, κατά κάποιο τρόπο, μια προσπάθεια αντιμετώπισης του χρόνου, της φθοράς, του θανάτου⁷. Αυτές οι διαδικασίες παίζουν ένα παρόμοιο ρόλο με τις τελετουργίες «αρχαίων κοινωνιών», που, μέσω της αναπαράστασης ορισμένων πρωτοκόλλων συμπεριφοράς, επιχειρούν την κατάργηση του χρόνου και την αναβίωση των μυθο-

λογικών και «ιερών καιρών»⁸ στους οποίους ιδρύθηκε και θεμελιώθηκε η κοινότητα.

Στην Ελλάδα

Στην Ελλάδα μάλλον αδυνατούμε –ίσως και να μην μας αρέσει– να πραγματοποιούμε επακριβείς αναπαραστάσεις διαδικασιών μέσα στα εργαστήρια ή στις βιομηχανίες. Μεγαλύτερη εξοικείωση έχουμε –εκτός από τη ρουτίνα του Δημοσίου– με διαδικασίες που αφορούν ορισμένες θρησκευτικές λειτουργίες. Όπως αυτή της Ανάστασης, το Πάσχα. Αυτή η τελετουργία διαδραματίζεται με περισσότερη βαβούρα, συγκίνηση και σκόνη από τις τεχνολογικές διαδικασίες. Ίσως έτσι να πετύχουμε με μεγαλύτερη ομοιότητα την αναζήτηση των «ιερών καιρών» και του «Ίδιου», παρά μέσω τεχνολογικών διαδικασιών⁹.

Αν και από εθνολογική σκοπιά αυτοί οι δύο τρόποι διαφύλαξης ορισμένων τελετουργιών έχουν ομοιότητες, υπάρχει μία βασική διαφορά που αφορά στο ρόλο του «λαού» σ' αυτές τις διαδικασίες: Για να είναι αναλλοίωτη η αναπαράσταση του Χριστού (ως πρότυπο του θανάτου και της Ανάστασης), πρέπει και το κοινό να συμμετέχει –έστω και με φασαρία– στην τελετή, στο πείραμα. Παρά τη συμβολή των ειδικών κρατικών λειτουργιών (παπάδες), είναι απαραίτητο, για να πετύχει η δοκιμή, το κοινό να βιώνει και αυτό την Ανάσταση και να πιστοποιεί –έστω με πυροτεχνήματα– το αναλλοίωτο του πειράματος. Ενώ για τις επιστημονικές ή βιομηχανικές διαδικασίες φτάνει να υπάρχει μία ειδικευμένη υπηρεσία, ένα ειδικευμένο και περιορισμένο σώμα, που έχει σαν αποστολή να πιστοποιεί τη συμμόρφωση της διαδικασίας προς το πρότυ-

πο. Η διαχείριση του «Ίδιου» είναι στα χέρια λιγότερων ειδικευμένων. Γι' αυτό το λόγο, ίσως, δεν τα καταφέρνουμε καλά στην αναπαράσταση των τεχνολογικών διαδικασιών. Ενώ ο δυτικός πολιτισμός φρόντισε να δημιουργήσει θεσμικά και υλικά στεγανά, ώστε να αποκλείσει τους πολλούς από πολλές διαδικασίες, εμείς δεν καταφέραμε να αποκλείσουμε τους «άσχετους» από τη διαχείριση του «Ίδιου». Είμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μία βασική επιλογή: εάν επιμένουμε να διατηρήσουμε την αναπαράσταση του Χριστού ως πρότυπο του «Ίδιου», πρέπει μαζί να υπερασπίσουμε τη συμμετοχή των πολλών (ακόμα και «άσχετων») στην πιστοποίηση του αναλλοίωτου χαρακτήρα αυτού του «μέτρου», με τον ίδιο τρόπο που υπερασπιζόμαστε ότι η ακεραιότητα του Συντάγματος επαφίεται στον πατριωτισμό των πολιτών.

Επιλογή προτύπων

Είμαστε, λοιπόν, μπροστά σε μία επιλογή απ' την οποία εξαρτάται, ίσως, το είδος κοινωνίας στην οποία θα ζήσουμε. Ή επιλέγουμε –μαζί με τα βιομηχανικά πρότυπα– ένα πολιτιστικό πρότυπο, όπου κύριο λόγο έχουν οι ειδικοί, όσον αφορά τη διαφύλαξη του «Ίδιου» ή επιλέγουμε –με δημοκρατικότερο τρόπο ίσως– να διατηρούμε τελετουργίες τύπου Ανάστασης ως αναβιώσιμο πρότυπο του «Ίδιου». Το ότι είναι τόσο δύσκολη, όπως φαίνεται, αυτή η επιλογή για την ελληνική κοινωνία, σημαίνει ότι έχει κάποιο κόστος, όπως λένε οι τεχνοκράτες.

Αλλά, για τι είδος κόστος μιλάμε και για ποιον; Έχουμε οικονομικό κόστος, αυτό που ξέρουμε να εκφράσουμε με ένα αριθμό. Οι οικονομολόγοι έχουν δείξει μια εξαιρετική δεξιότητα για να παράγουν αριθμούς μέσα στις πιο δύσκολες καταστάσεις: υπολογίστηκε, στις ΗΠΑ, το κόστος όλων των μετρήσεων που είναι αντικείμενο μιας εμπορικής συναλλαγής. Μετρήθηκε, στην Ιαπωνία αλλά και αλλού, η αποδοτικότητα των απαραίτητων επενδύσεων για την εγκατάσταση ενός

συστήματος ποιοτικού ελέγχου σε μία βιομηχανία¹⁰. Η Ευρωπαϊκή Ένωση υπολόγισε το κόστος της μη εναρμόνισης των βιομηχανικών προτύπων σε ευρωπαϊκή κλίμακα¹¹. Οι δικοί μας δεν πάνε πίσω· κατάφεραν να υπολογίσουν – με μεγάλη ακρίβεια – πόσες δραχμές θα είχαμε κερδίσει εάν είχαμε οργανώσει τους Ολυμπιακούς Αγώνες του 1996. Οπότε σίγουρα θα μπορούσαν να υπολογίζουν το οικονομικό κόστος των επιλογών που αναφέραμε παραπάνω.

Υπάρχουν, όμως, και άλλα κόσθη· τα λεγόμενα «κοινωνικά κόσθη», π.χ. Εδώ τα πράγματα είναι πιο δύσκολα. Πώς να μετρήσεις, με ποιο σύστημα, το κόστος που συνεπάγεται το να γίνουν οι Έλληνες πιο ακριβείς: στα ραντεβού, στα ωράρια, στον καθορισμό των ορίων, στον καθορισμό των όρων, των αρμοδιοτήτων, των προϋπολογισμών κτλ., κτλ. Πώς να μετρήσεις, με ποιο σύστημα, το κοινωνικό κόστος ώστε η απαγγελία του «Αληθώς Ανέστη», το Πάσχα, να μετατραπεί σε αποκλειστική αρμοδιότητα ενός ειδικευμένου σώματος. Ακόμα και με την καλύτερη τεχνοκρατική θέληση, είναι δύσκολο να ανάγεις όλα τα κόσθη σε μια ενιαία κλίμακα, για να τα συγκρίνεις και να συμπεράνεις ποια είναι η πιο συμφέρουσα επιλογή. Ορισμένα κόσθη παραμένουν ακατόρθωτα, άσχετα και ασύμβατα. Είναι, πιστεύω, η ιδιαιτερότητα και η υπεροχή του πολιτικού αισθητήριου, να οδηγήσει προς μία επιλογή, όταν οι συντελεστές μιας κατάστασης παραμένουν ασύμβατοι και δεν μπορεί κανείς να τους ανάγει σε μια κοινή κλίμακα. Δεν εννοώ μόνο το πολιτικό αισθητήριο των πολιτικών, που έχουν τάση να δίνουν το προβάδισμα στο πολιτικό –γι' αυτούς– κόστος, αλλά όλων των πολιτών.

Ποιο πρότυπο, τελικά, θα αποτελέσει στην κοινωνία μας το «ιερό», ποια δίκτυα θα επιλέξουμε για να φανερώσουν το «Ι-διο», με τι είδους τελετουργίες; Αυτό αποτελεί μια πολιτική επιλογή που αφορά όλους μας.

* Ο Μ. Κουτούζης είναι διδάκτορας «διαχείρισης έρευνας και τεχνολογίας» του Π. Ρατίς Dauphine και συνεργάτης της Γ.Γ.Ε.Τ.

1. Βλέπε *Les Mesures et les Hommes* του Witold Kula. Editions de la Maison des Sciences de l'Homme, 1984.
2. Βλέπε κατάλογο της έκθεσης «ΜΕΤΡΑ, ΣΤΑΘΜΑ, ΠΡΟΤΥΠΑ, χθες και σήμερα» της Γενικής Γραμματείας Έρευνας και Τεχνολογίας, 1987.
3. Βλέπε *Le Système Métrique* του Henri Moreau. Ed. Chiron, 1975.
4. Σε αντιπαράθεση με τα δίκτυα των πνευματικών δικαιωμάτων ή των πατεντών, που ελέγχουν ότι αυτό που καταθέτει ένας εφευρέτης είναι πράγματι καινούργιο, και τα οποία αποκαλώ τα «δίκτυα του Διαφορετικού».
5. Βλέπε *La Science et ses Réseaux* του Michel Callon. Editions de la Découverte, Unesco, 1989.
6. Βλέπε το φάκελο «ποιότητα και επιχειρήσεις». Enjeux no 72, 1986. Editions AFNOR (Association Française de Normalisation).
7. Βλέπε *le Sacré et le Profane* του Mircea Eliade. Editions Gallimard, 1965.
8. Με αυτήν την έκφραση μεταφράζω το «Temps Primordiaux» του Mircea Eliade.
9. Βλέπε *Traité d'histoire des religions* του Mircea Eliade. Ed. Payot, 1975.
10. Βλέπε «Some new standards in the economics of standardisation in the information age», David, Economics Theory and Technology Policy, Cambridge University Press, 1987.
11. Βλέπε τη μελέτη της DG 3 της Επιτροπής για το κόστος της Μη-Ευρώπης, 1989.